

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ

Η ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Οι κρίσιμες αναμετρήσεις που οδήγησαν
στη θεμελίωση της Ελληνικής Ανεξαρτησίας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΙΟΠΤΡΑ

Περιεχόμενα

Προλεγόμενα.....	11
Κεφάλαιο πρώτο: Τα μετά την Τριπολιτσά	
Ο χώρος	17
Οι άρχοντες.....	21
Οι θεσμοί.....	28
Πολιτικοί και στρατιώτες.....	29
Οι τακτικοί.....	32
Δράμαλνς.....	34
Κεφάλαιο δεύτερο: Η συγκρότηση	
Αρματολοί.....	38
Η ανάπαυλα του 1823.....	42
Κολοκοτρώνης.....	43
Η Δεύτερη Εθνοσυνέλευση εν Άστρει.....	48
Το δάνειο.....	53
Εκτελεστικό και Βουλευτικό.....	55
Εμφύλιος.....	59
Κεφάλαιο τρίτο: Κουντουριώτης	
Πρωτεύουσα.....	64
Οι Βρετανοί.....	67
Κρήτη.....	70
Κάσος, Ψαρά.....	72
Και πάλι εμφύλιος.....	78
Κεφάλαιο τέταρτο: Αίγυπτος	
Μαμελούκοι.....	84
Μεχμέτ Αλή.....	85
Ο νέος στρατός.....	86
Οι τακτικοί.....	90
Η Ελλάδα.....	93
Κεφάλαιο πέμπτο: Οι Αιγύπτιοι	
Η στρατιά.....	96
Ο στόλος.....	98
Διάπλους.....	100
Η πρώτη «εθνική» εκστρατεία.....	102
Επιμονή.....	105
Κεφάλαιο έκτο: Εισβολή	
Πατρίδα.....	108

Υπερασπιστές της πατρίδας.....	110
Απόβαση.....	112
Κρεμμύδι.....	115
Αιγύπτιοι.....	118
Ναβαρίνο.....	121
Κεφάλαιο έβδομο: Κολοκοτρώνης	
Μανιάκι.....	125
Επαναφορά	128
Μύλοι.....	132
Η μάχη της σοδειάς	135
Πράξη υποταγής.....	141
Κεφάλαιο όγδοο: Κιουταχής	
Εκστρατεία νέου τύπου	146
Το πλέγμα.....	150
Μια οργάνωση σε επίπεδο κράτους.....	152
Καφηρέας.....	154
Κεφάλαιο ένατο: Μεσολόγγι	
Η πόλη.....	157
Το τείχος.....	160
Δημόσιο έργο.....	165
Οι αρχηγοί	168
Στρατόπεδο πολιορκίας.....	172
Κεφάλαιο δέκατο: Ο πόλεμος του χώματος	
Ένας μη οθωμανικός τρόπος πολέμου.....	177
Πυροβόλα, προμαχώνες, χαρακώματα.....	179
Νότιας Μπότσαρης.....	184
Εργάτες.....	187
Μεθόδευση.....	189
Το ύψωμα	191
Η θάλασσα.....	195
Κορύφωση.....	197
Η λιμνοθάλασσα.....	198
Τεχνικές.....	199
Υπόνομοι	202
Ιούλιος	203
Κεφάλαιο ενδέκατο: Κορύφωση	
Ανάπαυλα	206
Αντιπίθεση	208
Πολιορκημένοι πολιορκητές.....	210
Η διάσπαση της αμυντικής γραμμής.....	212
Το πείσμα.....	216

Η πολιορκία σε κρίση.....	220
Η κατάρρευση του δικτύου.....	221
Η Φρουρά επιτίθεται.....	222
Μοναχικός ηγέτης.....	224
Ανατροπή.....	226
Ύφεση.....	228
Κεφάλαιο δωδέκατο: Ο Ιμπραήμ στο Μεσολόγγι	
Ανπουχίες.....	230
Αποκλεισμός.....	234
Μιαούλης.....	237
Επιθέσεις.....	241
Η επίθεση στη λιμνοθάλασσα.....	243
Ανατολικό.....	245
Κλείσοβα.....	246
Ναύπλιο.....	248
Εθνικός στόλος.....	251
Οι τελευταίες προσπάθειες.....	252
Η Έξοδος.....	254
Διάσωση.....	257
Απολογισμός.....	259
Κεφάλαιο δέκατο τρίτο: Στη σκιά της Εξόδου	
Εταιρεία των Φιλοδικαίων.....	261
Χρηματοδότηση.....	267
Κωνσταντινούπολη.....	273
Και πάλι σε αναζήτηση «έδρας».....	278
Αδιέξοδα στον Μοριά.....	281
Η επιχείρηση στην Τριπολιτσά.....	283
Κεφάλαιο δέκατο τέταρτο: Αθήνα	
Η πόλη.....	286
Ελευθερία.....	294
Ευμάρεια.....	297
Κεφάλαιο δέκατο πέμπτο: Ο Κιουταχής στην Αθήνα	
Προοίμιο πολιορκίας.....	303
Χαιδάρι.....	313
Κεφάλαιο δέκατο έκτο: Ακρόπολη	
Ο βράχος.....	320
Πολιορκητικά.....	324
Βομβαρδισμοί.....	325
Μισθοφόροι και εθελοντές.....	328
Ο θάνατος του Γκούρα.....	330
Κλεψύδρα.....	332

Κεφάλαιο δέκατο έβδομο: Καραϊσκάκης

Φθινόπωρο.....	335
Αντιπερισπασμοί	338
Ο ελιγμός στη Ρούμελη – Αράχωβα.....	341
Δίστομο.....	346

Κεφάλαιο δέκατο όγδοο: Χειμώνας

Υπόνομοι	354
Φαβιέρος	356
Συνωσισιμός.....	361
Ο νέος χρόνος	363
Πειραιάς	365
Στον Ευβοϊκό.....	373

Κεφάλαιο δέκατο ένατο: Βρετανική ανάθεση

Η μεγάλη κρίση.....	376
Η Τρίτη Εθνική Συνέλευση.....	378
Τσερτς.....	380
Τροιζήνα, Κόχραν και πάλι ο Καποδίστριας.....	383
Προσδοκίες.....	388
Παραμονές.....	391
Ενθουσιασμός.....	394

Κεφάλαιο εικοστό: Καταστροφή

Η κρίση.....	400
Ο θάνατος του Καραϊσκάκη	405
Η συντριβή.....	407
Η Ακρόπολη πέφτει	412
Τα μετέπειτα	416
Δυσπραγία	419

Κεφάλαιο εικοστό πρώτο: Ως επιμύθιο

Συγκρίσεις	421
Ηνωμένες Πολιτείες	423
Γαλλία.....	428
Και πάλι η «προδοσία».....	431
Levée en masse	433
Επαναφορά στην «Αόρατο Αρχή».....	435

Βιβλιογραφία	437
--------------------	-----

Προλεγόμενα

Ετούτο το βιβλίο είναι το δεύτερο του ίδιου συγγραφέα που βλέπει το φως με την ευκαιρία της συμπλήρωσης διακοσίων χρόνων από την Ελληνική Επανάσταση και την έναρξη του Αγώνα για την Ανεξαρτησία. Το πρώτο βιβλίο, με τίτλο *Ενάντια σε Φρούρια και Τείχη – Μια μικρή εισαγωγή για την Εδδηνική Επανάσταση*, κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Διόπτρα τον Οκτώβριο του 2020. Σχεδόν έναν χρόνο αργότερα έρχεται το νέο αυτό έργο.

Το πρώτο βιβλίο ολοκλήρωσε την αφήγηση των γεγονότων της Επανάστασης με την άλωση της Τριπολιτσάς τον Σεπτέμβριο του 1821. Το σπουδαίο αυτό γεγονός ήταν, σύμφωνα με τη θεώρηση του συγγραφέα, ένας κρίσιμος σταθμός στην πορεία και την εξέλιξη των γεγονότων. Σε καμία περίπτωση η βασανιστική ιστορία της επαναστατικής Ελλάδας δεν τελείωσε σε αυτό το σημείο. Ο σκληρός αγώνας συνεχίστηκε για πολλά χρόνια ακόμα μέχρι να λήξει ο πόλεμος και να παγιωθεί η γέννηση του νέου ελληνικού κράτους. Το τελευταίο, όπως καθεύει νέο, είχε να διανύσει μια βασανιστική και περίπλοκη πορεία μέχρι την τελική του συγκρότηση.

Η Τριπολιτσά όμως ήταν μια τομή. Τα μετά την άλωση δεν έμοιαζαν σε τίποτα με όσα προηγήθηκαν από αυτή. Από τον Σεπτέμβριο του 1821 κι έπειτα δεν υπήρχε πια οθωμανική εξουσία στον Μοριά, σε πολλά νησιά του ελληνικού αρχιπελάγους και σε ένα σημαντικό κομμάτι της Ρούμελης. Ακόμα περισσότερο: δεν υπήρχε πια στα μέρη

αυτά οθωμανική κοινωνία, μουσουλμανικοί πληθυσμοί, αν προτιμάτε. Οι Έλληνες και οι εν δυνάμει Έλληνες ήταν πλέον μόνοι τους, κυρίαρχοι σε έναν ελεύθερο τόπο. Με άλλα λόγια, θα λέγαμε πως είχαν αποκτήσει επικράτεια.

Ο πρώτος στόχος της Επανάστασης, η κοινή προσδοκία για απελευθέρωση από τον οθωμανικό ζυγό, είχε πλέον υλοποιηθεί σε αυτό το σημείο. Μια νέα κατάσταση ήρθε να αντικαταστήσει την παλιά. Το νέο αυτό ήταν άγραφο χαρτί, καθώς τα πάντα σχεδόν –οι θεσμοί, οι λειτουργίες, οι νόμοι, η καθημερινή ζωή με τις συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμα όπως έλεγαν οι παλιοί– έπρεπε να οικοδομηθούν από την αρχή. Η ελευθερία άνοιγε την πόρτα ενός νέου κόσμου. Και ο κόσμος αυτός ήταν οραματικός, ήταν κάτι που δεν υπήρχε αλλά που μπορούσε να χτιστεί.

Η προηγούμενη εξουσία πολύ λίγα πράγματα κληροδότησε στη νέα. Επρόκειτο για ένα κράτος, ένα σύστημα γερασμένο, προβληματικό, «ασθενές». Ολόκληρη η Οθωμανική αυτοκρατορία είχε βυθιστεί σε ένα τέλμα αναχρονισμού, σε έναν παγωμένο ιστορικό χρόνο, αναντίστοιχο με τις απαιτήσεις των νέων καιρών. Οι Έλληνες, όχι όλοι μαζί φυσικά, στις ελίτ αναφερόμαστε, που επικοινωνούσαν καλύτερα με τον γύρω κόσμο μέσα από τους ευρείς δρόμους της θάλασσας, αντιλήφθηκαν πιθανώς νωρίτερα από τους δυνάστες τους τους κινδύνους της τελμάτωσης. Αγγίζουμε ίσως εδώ τις αιτίες της Ελληνικής Επανάστασης. Το θέμα μας όμως δεν είναι αυτό.

Ο οθωμανικός κόσμος ήταν πολύπλοκος. Ήταν πολύπλοκος επειδή ήταν πολυδιάστατος, στο μέτρο που είναι όλες οι αυτοκρατορίες της ιστορίας. Έξω από το αυτοκρατορικό οθωμανικό πλαίσιο η ελεύθερη Ελλάδα που δημιουργήσε η Επανάσταση χρειάστηκε να γίνει κάτι ολότελα καινούριο, κάτι ολότελα διαφορετικό. Πρότυπα υπήρχαν: στην κοντινή ως προς τη γεωγραφία, μακρινή ως προς τη δομή και τη λειτουργία Δύση υπήρχαν από παλιά οργανωμένα κράτη που με τον καιρό είχαν αποκτήσει το πρόσημο του έθνους. Αυτό το «με τον καιρό» σήμαινε συνήθως πολλούς αιώνες. Η Γαλλία χρειάστηκε τρεις αιώνες για να περάσει από την Ιωάννα της Λωραίνης στον Λουδοβίκο ΙΔ' και από εκεί άλλον έναν αιώνα μέχρι να διακηρύξουν οι Γάλλοι το «Vive

la Nation» (Ζήτω το Έθνος) της Γαλλικής Επανάστασης. Οι Έλληνες έπρεπε να κάνουν την ίδια διαδρομή μέσα σε πολύ λίγα χρόνια.

Αυτά τα χρόνια της γρήγορης, βεβιασμένης μετάλλαξης πραγματεύεται ετούτο το βιβλίο. Επικεντρώνει την προσοχή του στα δύσκολα χρόνια του αγώνα, την περίοδο 1825-1827. Είναι τα χρόνια που η ύπαρξη του νέου κράτους αμφισβητείται και απειλείται από τον εξωτερικό εχθρό. Δέχεται εισβολή από δυνάμεις που δεν μοιάζουν –δεν μοιάζουν πολύ– με όσες είχαν νωρίτερα επιβουλευτεί και προσβάλει το έργο της Επανάστασης. Η Αίγυπτος του Μεχμέτ Αλή και του Ιμπραήμ, αλλά και το οθωμανικό διάβημα του Κιουταχί, έθεσαν για πρώτη φορά το νέο κράτος απέναντι σε κρατικές λειτουργίες και μηχανισμούς που, αν και απέιχαν πολύ από αντίστοιχες πρακτικές της Δύσης, δανείζονταν μερικά στοιχεία από αυτές. Ο κίνδυνος ήταν πραγματικός και καίριος. Η ελεύθερη Ελλάδα θα έπρεπε είτε να ακολουθήσει τις απαιτήσεις των καιρών είτε να πάψει να υπάρχει.

Η γενική ιδέα για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου γεννήθηκε από τη μελέτη, επιφανειακή έστω, άλλων επαναστάσεων, σύγχρονων ή και μεταγενέστερων της ελληνικής. Χονδρικά οι επαναστάσεις αυτές χωρίζονται σε δύο φάσεις. Η πρώτη, όπως θα έλεγαν οι μη φιλικά διακείμενοι προς αυτές ιστορικοί, είναι η καταστροφική. Η επανάσταση σαρώνει το παλιό, γκρεμίζει εξουσίες, θεσμούς, λειτουργίες, αντιλήψεις. Θανατώνει αυτό που μισεί, επιλύει με βία τον Γόρδιο δεσμό, τα αδιέξοδα που προκάλεσαν και την ίδια. Στον γεωφυσικό χώρο, πρόκειται για την έκρηξη του ηφαιστείου.

Όπως όμως το ηφαίστειο μετά την πρώτη του ορμή ξεκινά την ανάπλαση του γύρω περιβάλλοντος, όπως προσαρμόζει το τοπίο στις ανατροπές που η έκρηξή του προκάλεσε, έτσι και οι επαναστάσεις, μετά την ανατροπή του παλιού, βρίσκονται στην ανάγκη να οικοδομήσουν κάτι νέο στη θέση του. Πρόκειται, θα λέγαμε, για τη δεύτερη, τη δημιουργική τους φάση.

Η φάση αυτή δεν έρχεται ούτε εύκολα ούτε αυτονόητα. Όσα από τα υλικά του παλιού κόσμου δεν έχουν καταστραφεί βρίσκονται εκεί, ανάμεικτα, χωρίς την προηγούμενη τάξη πραγμάτων που τα συναρμολογούσε σε σχήμα. Οι κοινωνικοί σχηματισμοί προέρχονται από το χθες,

δεν ανταποκρίνονται στις νέες συνθήκες, η εξουσία και οι θεσμοί της το ίδιο, οι κρατικοί μηχανισμοί και όλα όσα βρίσκονται στην κορυφή και τη βάση του κόσμου πρέπει να ταξινομηθούν με νέα σειρά. Συνήθως πρόκειται για τιτάνιο έργο. Μέχρι να επιτευχθεί, μέχρι να λειτουργήσουν οι νέοι μηχανισμοί, το μετεπαναστατικό τοπίο ταλανίζεται από εσωτερικούς τριγμούς, αντιθέσεις, συγκρούσεις, ανατροπές.

Το έργο της επαναστάσεως ενός κόσμου που μόλις έχει βιώσει την ισχύ μιας επανάστασης θα ήταν αδιέξοδο, αδύνατο, εάν δεν ερχόταν σε επικουρία κάποιος νέος παράγοντας – συνήθως εξωτερικός. Οι επαναστάσεις, βλέπετε, ανεξάρτητα από το πού συμβαίνουν, ανατρέπουν τη γενική τάση του κόσμου και ως εκ τούτου δεν είναι αρεστές, ούτε γενικότερα συμπαθείς. Ο γύρω κόσμος – ποτέ οι επαναστάσεις δεν είναι παγκόσμιες – τις απεχθάνεται και τις φοβάται και γι' αυτό συνήθως ανυδρά. Ανυδρά επιθετικά, στρατιωτικά, με πόλεμο, με εισβολή.

Εδώ το τοπίο αλλάζει. Ο εχθρός που εισβάλλει στην επαναστατημένη χώρα ενοποιεί, μπροστά στον κοινό κίνδυνο, στοιχεία που ως τότε έμοιαζαν ασυμβίβαστα μέσα στη δίνη της μετεπαναστατικής αναζήτησης κοινωνικής θέσης και πολιτικής εξουσίας. Οι μέχρι χθες εχθρικές παρατάξεις και συνασπισμοί συναθροίζονται πλέον απέναντι στον κοινό κίνδυνο, την κοινή απειλή. Η ελεύθερη χώρα, η ελεύθερη επικράτεια, δεν είναι πια αντιληπτή ως πεδίο σύγκρουσης εσωτερικών συμφερόντων. Ο χώρος γίνεται πατρίδα και η πατρίδα αυτή, με δίκαιο ή άδικο τρόπο, χωρά τα συμφέροντα όλων – σχεδόν όλων δηλαδή, εκείνων που αποφασίζουν να ζήσουν μέσα σε αυτή. Ο πατριωτισμός γίνεται στοιχείο της επαναστατικής διαδικασίας και το ειδικό, το επιμέρους, γίνεται κοινό, συλλογικό. Με άλλα λόγια, γίνεται Εθνικό. Και το Εθνικό γίνεται η βάση για την οικοδόμηση του νέου.

Το φαινόμενο που μόλις επιγραμματικά περιγράψαμε δεν είναι κάτι ασυνήθιστο και εξαιρετικό. Συμβαίνει σε όλες σχεδόν τις επαναστάσεις, θα μπορούσε να πει κανείς ότι είναι μέρος της διαλεκτικής τους. Στην Κούβα, πιο κοντά στις μέρες μας, η απόπειρα εισβολής στον Κόλπο των Χοίρων έδωσε στο «Patria o Muerte» ουσιαστικό νόημα και οδήγησε στο χτίσιμο του επαναστατικού κράτους. Λίγο πιο πίσω στον χρόνο, η Ρωσική Επανάσταση προχώρησε στην οικοδόμηση των δικών της

μηχανισμών και θεσμών μέσα από τον μακρόχρονο εμφύλιο πόλεμο και την εισβολή ξένων στρατευμάτων στη χώρα από κάθε σχεδόν σημείο του ορίζοντα. Η Γαλλική Επανάσταση αντίστοιχα οφείλει την οικοδόμηση της νέας εξουσίας της στις εισβολές των στρατευμάτων των εμικρέδων, των μοναρχών και των αυτοκρατόρων από το 1792 κι έπειτα. Στην αμερικανική περίπτωση χρειάστηκε ο πόλεμος με τη Βρετανία την περίοδο 1812-1815 για να διασαφηνιστούν οι σχέσεις των Αμερικανών με το Στέμμα στο Λονδίνο και για να προχωρήσουν οι Ηνωμένες Πολιτείες στην ουσιαστική χειραφέτησή τους από την προηγούμενη κατάσταση. Να γίνουν δηλαδή κάτι το ολότελα διαφορετικό.

Θα ήταν αξιοσημείωτη εξέλιξη εάν στην Ελληνική Επανάσταση δεν συνέβαινε κάτι αντίστοιχο. Θεωρούμε ότι συνέβη και στο βιβλίο αυτό θα προσπαθήσουμε να συζητήσουμε πάνω σ' αυτό. Το χρονικό σημείο όπου ο πόλεμος, ο πόλεμος για την υπεράσπιση της πατρίδας, αναλαμβάνει να σμιλεύσει τη νέα πραγματικότητα είναι επίσης προσδιορισμένο. Πρόκειται για τη μεθοδική –οργανωμένη σχεδόν μέσα σε πλαίσια δυτικού κράτους– εισβολή του Κιουταχί, η οποία κατέληξε στη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου και, οπωσδήποτε, στην εισβολή του Ιμπραήμ και των τακτικών αιγυπτιακών στρατευμάτων του στον Μοριά. Η υπέρτατη, η τελική –πολλοί έτσι το θεώρησαν– αναμέτρηση έγινε μπροστά στο πιο «ιστορικό» σημείο της χώρας: κάτω από τα τείχη της Ακρόπολης της Αθήνας.

Τα παραπάνω αποτελούν το αντικείμενο του βιβλίου αυτού. Από αυτή τη σκοπιά δεν πρόκειται για άμεση συνέχεια του προηγούμενου. Πρόκειται για την περιγραφή μιας άλλης φάσης της ίδιας και της αυτής επανάστασης. Μιας φάσης εξίσου σημαντικής. Όπως το 1821 ανέτρεψε την παλαιά οθωμανική τάξη του κόσμου και δημιούργησε ελεύθερη επικράτεια και ελεύθερους Έλληνες, έτσι και ετούτη η νέα φάση οργανώνει την επικράτεια σε πατρίδα, το επαναστατικό χάος σε οργανωμένη κοινωνία –όχι κατ' ανάγκη δίκαιη– και την αναρχία σε κράτος, με όλα τα προβλήματα και τις ατέλειες που αυτό αναγκαστικά εμπεριέχει.

Τα χρόνια από το 1825 έως το 1827 η Ελλάδα έγινε Πατρίδα. Και η Επανάσταση του 1821 άλλαξε κεφάλαιο και σελίδα.

Τα μετά την Τριπολιτσά

Ο χώρος

Τον Μάρτιο του 1821 η Επανάσταση ξέσπασε διαδοχικά στις περιοχές που αποτελούσαν την ιστορική μήτρα του ελληνισμού, στην Πελοπόννησο, στη Στερεά και στα νησιά του Αιγαίου. Λίγους μήνες αργότερα, τις τελευταίες μέρες του Σεπτεμβρίου, καταλήφθηκε η διοικητική πρωτεύουσα των Οθωμανών, η Τριπολιτσά. Ήταν η πρώτη αποφασιστική στιγμή της Επανάστασης. Η τελευταία απέκτησε σταθερή επικράτεια, έδαφος και, μαζί με αυτό, ανθρώπους, πολίτες, Έλληνες. Ό,τι απέμενε από το προηγούμενο κράτος και την προηγούμενη εξουσία είχε περιοριστεί σε λίγα παραλιακά φρούρια, τα οποία, αποκλεισμένα από στεριά και θάλασσα, έμοιαζαν περισσότερο με ύστερα καταφύγια απελπισμένων παρά με απειλές. Εξάλλου, τους μήνες που ακολούθησαν, τα περισσότερα από αυτά, τα πιο σπουδαία, θα έπεφταν στα χέρια των Ελλήνων: η Ακροναυπλία παραδόθηκε για πρώτη φορά τον Ιανουάριο του 1822, η Αθήνα, ή μάλλον για την ακρίβεια η Ακρόπολη, βρέθηκε στα χέρια των Ελλήνων τον Ιούνιο του 1822 και τέλος το Ναύπλιο παραδόθηκε στους Έλληνες τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους.

Αυτό που απέμενε από την παλιά οθωμανική τάξη περιοριζόταν στο περιθωριακό ελάχιστο. Η μόνη σημαντική θέση που παρέμενε στην εξουσία της Πύλης ήταν η Πάτρα με το κοντινό φρούριο του Ρίο. Η Μεθώνη και η Κορώνη ήταν απομονωμένες, μακριά από καθετί σημαντικό, με μόνη λειτουργία εκείνη του καταφυγίου για όσους μουσουλμάνους

απέμεναν στην περιοχή. Επρόκειτο για λείψανα της –πριν από μόλις μερικούς μήνες– κυρίαρχης οθωμανικής παρουσίας.

Σε αυτούς τους πρώτους μήνες είχαν επίσης καθοριστεί τα γεωγραφικά όρια της Επανάστασης και ως εκ τούτου τα όρια μέσα στα οποία θα γεννιόταν το νέο κράτος. Ο κεντρικός του πυρήνας παρέμενε η Πελοπόννησος, η Στερεά και πολλά από τα νησιά του Αιγαίου πελάγους. Υπήρχαν ακόμα περιοχές που βρίσκονταν, ως προς τη μελλοντική τύχη τους, σε εκκρεμότητα. Η Κρήτη ήταν μια από αυτές. Στην Ήπειρο, όπου ο πόλεμος του Αλή Πασά με την Πύλη δεν είχε τελειώσει ακόμη, η συγκέντρωση οθωμανικών στρατευμάτων επέτρεπε μόνο «περιφερειακές» ενέργειες και προσδοκίες. Στη Θεσσαλία, τίποτα το σταθερό και μόνιμο δεν έγινε δυνατό να δημιουργηθεί. Στη Μακεδονία, οι πρώτοι μήνες του 1822 πιστοποίησαν στη Νάουσα το τέλος των επαναστατικών προσδοκιών. Η Χαλκιδική είχε υποταχθεί νωρίτερα. Πιο κοντά στην ελεύθερη πλέον Ελλάδα, η Εύβοια ήταν μια διαφιλονικούμενη περιοχή.

Η επαναστατημένη με επιτυχία ζώνη προσδιοριζόταν, λοιπόν, με ακρίβεια και οι όποιες ασάφειες στην ολοκλήρωσή της αφορούσαν τα εξωτερικά όριά της. Ήταν μια αδιόρατη γραμμή, διαρκώς μετακινούμενη, που χονδρικά διέτρεχε τα όρια που χώριζαν τη Στερεά από τη Θεσσαλία και την Ήπειρο. Ο επικείμενος πόλεμος της ανεξαρτησίας θα γινόταν πάνω στη γραμμή αυτή, από την οποία θα ξεκινούσαν οι επιχειρήσεις της Πύλης για την ανακατάληψη των αποσχισμένων εδαφών και την υποταγή των Ελλήνων. Η απόπειρα γεωγραφικής εξάπλωσης της Επανάστασης ολοκληρώθηκε στην πλευρά της Ηπείρου με τη Μάχη του Πέτα, καθορίζοντας με τον τρόπο αυτό την άτυπη γραμμή των συνόρων στο εκεί ανοιχτό μέτωπο. Στον νησιωτικό χώρο, η ίδια προσπάθεια τελείωσε με τραγικό τρόπο στη Χίο τον Απρίλιο του 1822. Το μόνο σταθερό έδαφος που απέμεινε ήταν η Σάμος.

Η ελεύθερη πλέον Ελλάδα είχε προσδιοριστεί γεωγραφικά στο πρώτο εξάμηνο του 1822, με την εξαίρεση ίσως της Κρήτης και της Εύβοιας. Η νέα επικράτεια μπορεί να φαινόταν μικρή, ειδικά σε σύγκριση με τα μεγέθη άλλων ενοτήτων του οθωμανικού χώρου, είχε όμως ένα αξιοπρεπές μέγεθος για τον αντίστοιχο βαλκανικό. Η έκτασή της ήταν περίπου 40.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα και, σε συνδυασμό με το έντονο

γεωφυσικό ανάγλυφο, καθιστούσε την ανάκτησή της από τον χθεσινό δυνάστη εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα. Δεν ήταν απόλυτα ασφαλής περιοχή, αλλά εξασφάλιζε στην Επανάσταση ένα αξιόπιστο καταφύγιο μέσα στο οποίο θα μπορούσε να λειτουργήσει και να δημιουργήσει.

Η επαναστατική διαδικασία είχε απαλλάξει μέσα σε λίγους μήνες τη ζώνη αυτή από σημαντικά βάρη του παρελθόντος. Πρώτον, είχε σε μεγάλο βαθμό ομογενοποιήσει τους πληθυσμούς που κατοικούσαν εκεί. Από θρησκευτική πλευρά, όλοι οι κάτοικοι της ελεύθερης ζώνης ήταν χριστιανοί. Οι μουσουλμάνοι που απέμεναν ήταν κλεισμένοι στα εναπομείναντα κάστρα, είτε ήταν «δουλικά» στην υπηρεσία Ελλήνων, συνήθως με ημερομηνία λήξης και σίγουρα χωρίς πολιτικά ή άλλα δικαιώματα. Από τους χριστιανούς πολλοί ταύτιζαν ήδη την παλιά έννοια του Ρωμιού με τη νέα ελληνική τους υπόσταση. Βέβαια, δεν μιλούσαν όλοι τους την ίδια γλώσσα ή την ίδια διάλεκτο, άλλοι είχαν αλβανική καταγωγή ή οτιδήποτε άλλο θα μπορούσε να προκύψει από τον ανάμεικτο οθωμανικό χώρο. Δεν ήταν όμως πλέον ραγιάδες, έρμια των αποφάσεων της Υψηλής Πύλης και των τοπικών εκπροσώπων της. Δεν είχε προσδιοριστεί το τι ακριβώς θα ήταν στο νέο καθεστώς που χτιζόταν, το παλιό όμως το γνώριζαν, είχε πια πεθάνει και ταφεί.

Επιπλέον, δεν ήταν λίγοι. Περισσότεροι από ένα εκατομμύριο άνθρωποι κατοικούσαν στις ελεύθερες πλέον περιοχές και στις πιο ταραγμένες γύρω ζώνες – υπαινίσσομαι την Κρήτη των εκατόν είκοσι χιλιάδων χριστιανών. Το δημογραφικό μέγεθος ήταν σαφώς μεγαλύτερο από το αντίστοιχο της Αλβανίας. Ήταν συγκρίσιμο με αυτό της πλούσιας Βλαχίας –λίγο πάνω από ένα εκατομμύριο– και με το ένα τέταρτο περίπου της πολυάνθρωπης Αιγύπτου.¹ Στο σύνολο των είκοσι έξι εκατομμυρίων κατοίκων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, μπορεί το μέγεθος να φαντάζει μικρό. Οι πληθυσμοί όμως του οθωμανικού κόσμου απλώνονταν σε τεράστιες γεωγραφικές εκτάσεις, όπου η συνήθης πυκνότητα ήταν απογοητευτική για τα μέτρα και τα σταθμά της Ευρώπης. Η Ελλάδα είχε συμπαγή πληθυσμό, ακόμα και σε σύγκριση με πολλές περιοχές της τότε Ευρώπης.

¹ Το 1828 ο πληθυσμός της Αιγύπτου ήταν τεσσεράμισι εκατομμύρια κάτοικοι.

Από την άλλη, αυτό θα αποδεικνυόταν πραγματικό πρόβλημα, καθώς η ελεύθερη Ελλάδα δεν είχε να επιδείξει στη νεοδημιουργημένη επικράτειά της καμία σημαντική πόλη, ούτε ακόμα με τα οθωμανικά πρότυπα. Δεν υπήρχε εδώ ούτε Βασόρα ούτε Βαγδάτη, ούτε Χαλέπι ούτε Βηρυτός, ούτε Σμύρνη ούτε φυσικά Κωνσταντινούπολη. Οι σημαντικές πόλεις –η Πάτρα, η Αθήνα– άγγιζαν τους δέκα χιλιάδες κατοίκους. Οι υπόλοιπες είχαν το μέγεθος μεγάλου χωριού των τριών ως πέντε χιλιάδων κατοίκων. Οι εξαιρέσεις αφορούσαν τα διοικητικά κέντρα όπου συγκεντρώνονταν ο στρατός και ο μικρός πληθυσμός της αυλής των Οθωμανών αξιωματούχων. Η Τριπολιτσά ήταν μια τέτοια περίπτωση, χωρίς ποτέ όμως οι κάτοικοί της να ξεπεράσουν τις είκοσι χιλιάδες, ντόπιοι και ξένοι. Η Ύδρα ήταν μια άλλη κατηγορία. Η χερσαία ενδοχώρα της ήταν ασήμαντη, η θάλασσα όμως της έδινε διαστάσεις θεόρατες –όπως εκείνες άλλοτε της Βενετίας–, τηρουμένων των αναλογιών και των αποστάσεων. Εδώ κατοικούσαν στις πλούσιες εποχές ίσως είκοσι πέντε χιλιάδες άνθρωποι.

Η πρώτη επαναστατική περίοδος, το 1821 δηλαδή και οι πρώτοι μήνες του 1822, υπήρξε εξαιρετικά αιματηρή για τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της περιοχής, σχεδόν αναίμακτη όμως για τους χριστιανικούς. Οι απώλειες των στρατιωτικών σχηματισμών, είτε στις πολιορκίες είτε στα πεδία των μαχών είτε στις αναμετρήσεις στη θάλασσα, αθροίζονταν σε λίγες εκατοντάδες σκοτωμένους, αριθμός ασήμαντος σε μια εποχή όπου ο βίαιος θάνατος ήταν μέρος της καθημερινής ζωής. Οι πολλοί, όσοι δεν ήταν πολεμιστές, είχαν επίσης ασήμαντο αριθμό θυμάτων. Για πολλούς μήνες ο θάνατος επισκεπτόταν μόνο τη μουσουλμανική πλευρά του λόφου.

Οι αντεκδικήσεις, οι σφαγές και οι διωγμοί του ελληνικού και χριστιανικού στοιχείου γίνονταν σε τόπους μακρινούς σε σχέση με τη ζωική εστία της Επανάστασης. Εντοπίζονταν στις ακτές της Μικράς Ασίας, στην Πόλη, στη Μακεδονία λίγο αργότερα. Τα πάθη των απόμακρων ως προς την κοιτίδα της Επανάστασης Ελλήνων δεν είχαν κατ' ανάγκη αρνητικό αντίκτυπο γι' αυτή. Η ατυχία των θυμάτων αυτών ενίσχυε μάλλον την αποφασιστικότητα των επαναστατημένων. Το «ο θάνατός σου η ζωή μου» είναι μια συνταγή που πάντοτε λειτουργεί

σε επικίνδυνες καταστάσεις. Επιπλέον, τα προσφυγικά ρεύματα που προκάλεσαν οι διωγμοί δημιούργησαν στην ελεύθερη Ελλάδα μια δεξαμενή απελπισμένων, ξεριζωμένων ανθρώπων, χωρίς παραδοσιακούς δεσμούς, δεσμεύσεις και υποχρεώσεις με τον γύρω χώρο. Οι πρόσφυγες αυτοί έφεραν εργατική δύναμη, δεξιότητες, κάλυψαν κενά και πολλοί έγιναν στρατιώτες. Στο πολιτικό πεδίο, η παρουσία τους ήταν σημαντική, αφού επρόκειτο για κοινωνικές ομάδες ανεξάρτητες από τα παλαιά πλέγματα εξουσίας. Στο στρατιωτικό πεδίο, όσοι ανάμεσά τους στρατεύονταν ήταν σαφώς πιο αξιόπιστοι. Στην ουσία, υπηρετούσαν από ανάγκη και δεν κυκλοφορούσαν ανάμεσά τους υστερόβουλες σκέψεις και εναλλακτικά σενάρια.

Οι άρχοντες

Το νέο κράτος είχε την εξής ιδιομορφία: δεν είχε πρωτεύουσα. Δεν υπήρχε σε αυτό μια μεγάλη, κυρίαρχη οικονομικά, πολιτιστικά και ως εκ τούτου πολιτικά πόλη όπου να αθροίζονται και να μεταπλάθονται σε πολιτική εξουσία τα προϊόντα του μόχθου των πολλών. Δεν επρόκειτο για κράτος αποκλειστικά και μόνο αγροτικό, οι παραγωγικές δραστηριότητες των κατοίκων του υπηρετούσαν ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, πολύ ευρύτερο, λόγου χάρη, από το αντίστοιχο της Σερβίας ή των Ηγεμονιών. Απλά έλειπε το αστικό κέντρο που θα ταξινομούσε τις γύρω δραστηριότητες σύμφωνα με τα μέτρα και τις ανάγκες των νέων καιρών. Η έλλειψη αυτή ήταν ζωτική για ένα κράτος που απέκτησε την ανεξαρτησία του ακριβώς για να ακολουθήσει τους δρόμους που χάραζαν οι νέοι καιροί.

Η γεωγραφική αυτή έλλειψη είχε πολιτικές παρενέργειες. Καθώς απουσίαζε το χωροταξικό –ας το ονομάσουμε έτσι– κέντρο, η γεωγραφία της εξουσίας διαχεόταν σε πολλά μικρά κέντρα, από τα οποία κανένα δεν ξεχώριζε από το άλλο ως προς τις δυνατότητες. Οι ισχυροί άρχοντες του Μοριά, οι προύχοντες, είχαν ως πρωτεύουσες χωριά, λίγοι ήταν εκείνοι που διατηρούσαν τα αρχοντικά τους σε κωμοπόλεις. Οι δημογέροντες άρχοντες στις πόλεις διαχειρίζονταν τις υποθέσεις

πέντε ως δέκα χιλιάδων ανθρώπων και δύσκολα θα μπορούσε να τους συγκρίνει κάποιος με τους πλούσιους αστούς ή εκκολλημένους αστούς της εποχής τους ή οποιασδήποτε άλλης εποχής. Ο μέγιστος των χριστιανών αρχόντων του Μοριά, ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, είχε για πρωτεύουσα και ορμητήριο τους πύργους της Αρεόπολης στην αφιλόξενη Μάνη,² ενώ ακόμα και οι μεγαλοπράγμονες πλοιοκτήτες-έμποροι των ναυτικών νησιών κατοικούσαν στον στενό χώρο της Ύδρας, για παράδειγμα, μερικά λεπτά δρόμο από τους μαχαλάδες όπου έμεναν οι «κατώτεροι», τα πληρώματα των πλοίων τους.

Η έλλειψη πρωτεύουσας ή αξιόλογης πόλης μαρτυρούσε την αδυναμία της άρχουσας τάξης ή μάλλον, για να είμαστε πιο ακριβείς, των ηγετικών εκείνων ομάδων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν την Επανάσταση στη συγκρότηση μιας νέας πολιτικής οντότητας: ενός Κράτους. Εγχώρια αριστοκρατία υπήρχε, με πολύπλευρες μάλιστα όψεις και δραστηριότητες. Ισχυρές οικογένειες προυκόντων στον Μοριά, στρατιωτική αριστοκρατία στη Ρούμελη, αριστοκρατία του πλούτου στα νησιά. Πολλοί από τους κατ' επάγγελμα στρατιωτικούς μπορούσαν επίσης να συμπεριληφθούν στην ίδια κατηγορία, με τον τρόπο που οι μεγάλοι στρατηλάτες των μισθοφορικών στρατών της Αναγέννησης εγγράφονταν στις κυρίαρχες ομάδες της εποχής τους. Επιπλέον, γύρω από αυτούς κινούνταν πιο ισχυροί αριστοκράτες, Έλληνες επίσης, όπως οι Φαναριώτες, μέλη της υψηλής διοικητικής αριστοκρατίας του οθωμανικού χώρου. Συνολικά, όμως, οι διαστάσεις και οι δυνατότητες όλων αυτών των ομάδων ήταν μικρές και τα ενδιαφέροντά τους, τα συμφέροντά τους, δεν συνέκλιναν στον ίδιο και τον αυτό στόχο. Υπήρχε μόνο ο κοινός παρονομαστής – η αποτίναξη της οθωμανικής εξουσίας. Όλα τα υπόλοιπα παρέμεναν ανοιχτά.

Για τους προύχοντες του Μοριά, το βασικό ήταν η απόκτηση γης,

² Ο Ανδρέας Ζαΐμης είχε την κατοικία και το κέντρο της εξουσίας του στα Καλάβρυτα, ο Κανέλλος Δεληγιάννης στα Λαγκάδια της Γορτυνίας, ο Σισίνος στη Γαστούνη, ο Ανδρέας Λόντος στη Βοστίτσα (Αίγιο). Επρόκειτο για μεγάλα χωριά, στην καλύτερη των περιπτώσεων. Επιπλέον, στον Μοριά δεν υπήρχε κανενός είδους «αυλή» όπου να συνενυθύνονται οι άρχοντες κάτω από την επίβλεψη του ισχυρού ηγεμόνα. Τίποτε ανάλογο με τα Γιάννενα του Αλή Πασά δηλαδή, δεν υπαινισσόμαστε το Παρίσι. Η μετάβαση στην Τριπολιτσά των ισχυρών αυτών ήταν πάντα μια επικίνδυνη περιπέτεια. Λίγες φορές ήταν για καλό. Γι' αυτό και ο κόσμος τους περιοριζόταν στην επαρχία τους και στα ταπεινά χωριά τους.

είτε ως ιδιοκτησία είτε ως δικαίωμα νομής, διαμέσου γαιοπροσόδου ή χρεολυσίων, σε βάρος όσων την καλλιεργούσαν. Για τους αρματολούς της Ρούμελης, η νομή των εισοδημάτων των αρματολικιών, μικρών ξέχωρων διοικήσεων μέσα στις οποίες ο άρχοντας είχε διακριτά και σημαντικά δικαιώματα, αποτελούσε τον πόθο και την επιθυμία τους. Για τους πλοιοκτήτες, τα κέρδη της θάλασσας, η προσκόλλησή τους στους δρόμους του εμπορίου που διέσχιζαν τη Μαύρη θάλασσα, το Αιγαίο και τη Μεσόγειο, ήταν το πεδίο που τους ενδιέφερε. Όπως συνηθιζόταν στη Μεσόγειο, οι πλουτοφόρες θαλάσσιες δραστηριότητες γίνονταν άλλοτε κάτω από το πέπλο –τη σημαία στην προκειμένη περίπτωση– της νομιμότητας και άλλοτε κάτω από τους αστερισμούς της παραβατικότητας, ό,τι ήταν πιο αποδοτικό.

Αναφερθήκαμε στις τρεις πιο ισχυρές ομάδες στον χώρο της επαναστατημένης Ελλάδας. Και οι τρεις, μέσα από ανόμοιες και αντιφατικές διαδρομές έσω, σήκωσαν τη σημαία της Επανάστασης και ανέλαβαν το βάρος που τους αναλογούσε. Την ελευθερία του Γένους διεκδίκησαν, την ανεξαρτησία της Ελλάδας. Δεν ήταν όμως σίγουρο ότι εννοούσαν το ίδιο πράγμα. Για τους προύχοντες του Μοριά, εκείνους που μετείχαν ήδη στη διοίκηση της πλούσιας χερσονήσου, το διακύβευμα ήταν απλό. Επιθυμούσαν την εκδίωξη και καταστροφή των μουσουλμάνων αρχόντων με τους οποίους μοιράζονταν άνισα τη γη και μπροστά στους οποίους ένιωθαν κατώτεροι, καθώς οι τελευταίοι είχαν με το μέρος τους την οθωμανική εξουσία. Μετά την καταστροφή των ανταγωνιστών και την απόκτηση του πλούτου που αυτοί κατείχαν, οι προύχοντες θεωρούσαν ότι θα ήταν αρκετά ισχυροί ώστε να ταυτίσουν το κράτος που θα γεννιόταν με τη δική τους εξουσία και τα δικά τους συμφέροντα. Ανάμεσά τους κανείς –ούτε ο Πετρόμπενς της Μάνης– δεν ξεχώριζε είτε για την περιουσία του είτε για το κύρος του είτε για τις όποιες ιδιότητές του. Ήταν αναγκαίο, λοιπόν, να δράσουν ως ομάδα, ως συμπαγής παράταξη που θα την ένωνε το κοινό συμφέρον και ο κοινός στόχος. Στις εσωτερικές τους σχέσεις δεν μπορούσαν παρά να είναι «δημοκρατικοί», με την έννοια της πολιτικής τους έκφρασης μέσα από συλλογικά όργανα όπου η γνώμη του καθενός –μέσα στην ομάδα πάντοτε– θα μετρούσε. Η Γερουσία, η Πελοποννησιακή Γερουσία, ήταν το πρότυπο

που γνώριζαν και επιζητούσαν και μέσα από αυτό θα ασκούσαν την εξουσία τους. Σε μεγάλο βαθμό, η ομάδα αυτή θα παρέμενε συμπαγής σε όλη τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα.

Για τους αρματολούς της Ρούμελης, η ανεξαρτησία και το κράτος που αυτή θα δημιουργούσε είχαν παραπλήσια αλλά όχι όμοια σημασία. Οι περισσότεροι από αυτούς είχαν περάσει από το ενδιάμεσο στάδιο «ανεξαρτητοποίησης» που δημιούργησε η σύγκρουση ανάμεσα στον Αλή Πασά και στην Υψηλή Πύλη. Η Ελληνική Επανάσταση τους έδωσε μια τρίτη δυνατότητα επιλογής. Την αξιοποίησαν με τον τρόπο που γνώριζαν. Ζυγίζοντας, σε έναν πρώτο χρόνο, όσα η καθεμία από τις αντιμαχόμενες εξουσίες θα ήθελε και θα μπορούσε να τους προσφέρει. Χρειάστηκε πολύς καιρός, πολλές αλλαγές στρατοπέδων, πολλές συγκρούσεις και ατέλειωτες ώρες διαπραγματεύσεων για να συγκλίνουν οι περισσότεροι από αυτούς στο εγχείρημα της ελληνικής ανεξαρτησίας. Καταλυτικό ρόλο στις επιλογές τους έπαιξαν οι δυνατότητες που τους παρείχε ο εσωτερικός διχασμός των ισχυρών ομάδων, καθώς οι πολεμικές τους δεξιότητες τους καθιστούσαν πολύτιμους συμμάχους, με αντάλλαγμα, φυσικά, την παροχή τίτλων, μισθών και υπηρεσιών από το όποιο κυβερνητικό ή αντικυβερνητικό σχήμα.

Για τους πλοιοκτίτες των νησιών, η επιζητούμενη κρατική οργάνωση της ελληνικής αριστοκρατίας είχε, πρώτα απ' όλα, την έννοια της σημαίας. Κάτω από το βάρος της κρίσης που έπληξε το θαλάσσιο εμπόριο την επαύριον των πολέμων, θεωρούσαν ότι η χάραξη μιας δικής τους πολιτικής θα τους έδινε μεγαλύτερες δυνατότητες να απελευθερωθούν από τα δεσμά της κρίσης και της έλλειψης ναύλων. Η ιδέα αυτή είχε την έννοια της αόριστης προσδοκίας μάλλον, της ευχής αν προτιμάτε, παρά το σχήμα και το περιεχόμενο ενός συνεκτικού πολιτικού στόχου. Επαναστάτησαν, λοιπόν, μαζί με τους υπόλοιπους και πολύ γρήγορα ανακάλυψαν ότι οι μεν γενικές προσδοκίες τους δεν ήταν πραγματοποιήσιμες, οι δε ειδικές, αυτές που γεννούσε ο πόλεμος, παρουσιάζονταν ως πιο ρεαλιστικές. Οι λείες δημιουργούσαν έσοδα, η συμμετοχή στη διανομή δανείων και βοηθημάτων από την εκάστοτε κυβέρνηση κάλυπτε το κόστος της επένδυσης. Έτσι, λοιπόν, περίπου όπως και οι αρματολοί, οι εφοπλιστές των νησιών οικοδόμησαν μια ειδική σχέση με

το νέο κράτος. Ο παρονομαστής της ήταν η διεκδίκηση. Το κράτος αυτό όφειλε να εξασφαλίζει τους πόρους που χρειαζόταν ο ιδιωτικός στόλος των νησιών για να σπεύσει στον πόλεμο ή όπου αλλού χρειαζόταν.

Υπήρχαν και δύο άλλες ομάδες ισχυρών παραγόντων που επιθυμούσαν, σε αντίθεση με τους προηγούμενους, ένα κράτος πιο ορθολογικά οργανωμένο. Οι πρώτοι, σημαντικοί ως προς την οικοδόμηση κράτους, ήταν οι ισχυροί αριστοκράτες που προέρχονταν από την πρωτεύουσα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη. Τρεις από αυτούς ξεχώρισαν καθώς αναμείχθηκαν ενεργά στην αρχή της Ελληνικής Επανάστασης και σφράγισαν με την παρουσία τους αν όχι τις κρατικές δομές, τουλάχιστον τα θεσμικά κείμενα πάνω στα οποία θα συγκροτούσαν: ο Δημήτριος Υψηλάντης, ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και ο Θεόδωρος Νέγρης. Ο πρώτος, αδελφός και πληρεξούσιος του Αλέξανδρου, αντιπροσώπευε το ορατό μέρος της Αοράτου Αρχής της Φιλικής Εταιρείας, χωρίς αυτό να του δίνει ιδιαίτερη θέση στο πλέγμα εξουσίας της μετεπαναστατικής Ελλάδας. Θα έλεγε μάλιστα κανείς ότι συνέβαινε το αντίθετο. Οι δύο άλλοι ήταν μια διαφορετική περίπτωση. Εξόριστος ο ένας, αποστάτης ο δεύτερος,³ δεν

³ Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ήταν γόνος της πιο σημαντικής οικογένειας των Φαναριωτών. Μετά από λαμπρές σπουδές έγινε γραμματέας του θείου του Ιωάννη Καρατζά, ηγεμόνα της Βλαχίας, τον οποίο τον Σεπτέμβριο του 1818 ακολούθησε στη φυγή του προς την εξορία, όταν οι ενδείξεις για κινδύνους που τον απειλούσαν έγιναν σοβαρές. Κατέφυγε στη Γενεύη και κατόπιν στην Πίζα της Ιταλίας, όπου πρωτοστάτησε στη δημιουργία του κύκλου των επιφανών εξορίστων που ονομάστηκε «Κύκλος της Πίζας». Οι εκεί συναναστροφές του περιλάμβαναν τον Βρετανό ποιητή Σέλλει και τη σύζυγό του, διαμέσου των οποίων δημιούργησε γέφυρες με τον πνευματικό κόσμο της Αγγλίας, ιδιαίτερα με το ρεύμα του ρομαντισμού. Μνημένος στη Φιλική Εταιρεία, έσπευσε με την έναρξη της Επανάστασης να ναυλώσει ένα πλοίο στο Λιβόρνο και να καταπλεύσει στην Ελλάδα, με ενδιάμεσο σταθμό τη Μασσαλία για να επιβιβάσει τους πρώτους φιλέλληνες. Πρόθεσή του ήταν να εγκατασταθεί στην Πάτρα, η οποία όμως παρέμεινε στην εξουσία των Οθωμανών. Για τον λόγο αυτό εγκαταστάθηκε στο Μεσολόγγι, όπου και πρωταγωνίστησε στην οργάνωση της Συνέλευσης της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος. Επιτήδειος πολιτικός, διέγινωσε έγκαιρα την εκμνησίωση του κύρους της Φιλικής και του Δημήτριου Υψηλάντη και, αν και ονομαστικά πληρεξούσιός του, έσπευσε να στραφεί εναντίον του προσεγγίζοντας τους νέους ισχυρούς: τους προύχοντες του Μοριά. Η μεταστροφή του αυτή, καλοδεχούμενη από τους άρχοντες του Μοριά καθώς έδινε μια γεωγραφικά και πολιτικά διευρυμένη διάσταση στην εξουσία τους, τον ενέγραψε στην πολιτική ζωή της Επανάστασης και του νεοσύστατου κράτους, σε πρωταγωνιστικό μάλιστα ρόλο.

Ο Θεόδωρος Νέγρης, επίσης γόνος ιστορικής οικογένειας του Φαναρίου, βρέθηκε τις παραμονές της Επανάστασης στη θέση του γραμματέα του ηγεμόνα της Μολδαβίας, Σκαρλάτου Καλλιμάχου. Μυήθηκε στη Φιλική από το 1818. Διορίστηκε από την Πύλη επιτετραμμένος της

εκπροσωπούσαν τίποτα περισσότερο από τους εαυτούς τους και τις δεξιότητές τους. Για τις αντιμαχόμενες παρατάξεις της επαναστατημένης Ελλάδας, η «πρόσληψη», η συνεργασία με τους άρχοντες αυτούς που προέρχονταν από τα σπλάχνα της οθωμανικής διοίκησης, ήταν ένα είδος αναγνώρισης και νομιμοποίησης. Επιπλέον, ήταν και ένα είδος απαραίτητου πολιτικού συμβούλου που θα μπορούσε να εισάγει την πολιτική οντότητα της νέας εξουσίας σε μια κλίμακα ευρύτερη, πέρα από τις τοπικές, στενές δυνατότητες της εγχώριας αριστοκρατίας. Κανείς, λοιπόν, από αυτούς τους υψηλής καταγωγής επαναστάτες δεν δυσκολεύτηκε να ξεκινήσει μια λαμπρή πολιτική σταδιοδρομία στο νέο κράτος που γεννιόταν.

Οι δεύτεροι ήταν οι «επαγγελματίες» στρατιωτικοί. Όπως το ήθελε η παλιά παράδοση των πολεμιστών της τύχης, οι στρατιώτες αυτοί δεν προέκυψαν από τις φλόγες κάποιου πολέμου, εθνικού ή τοπικού χαρακτήρα. Στην ανασφάλεια του οθωμανικού χώρου ήταν οι απαραίτητοι χειριστές των όπλων, πρόθυμοι πάντοτε να υπηρετήσουν έναντι αμοιβής την εξουσία ή, στην αντίθετη περίπτωση, να πολεμήσουν την ίδια την εξουσία έναντι εισοδήματος πλέον και όχι αμοιβής. Με άλλα λόγια, ζούσαν από τον πόλεμο και πρόσφεραν υπηρεσίες σε όποιον είχε τα χρήματα να τις αγοράσει. Η σχετική ειρήνευση στον Μοριά, όταν άλλαξαν οι τύχες του πολέμου στην εποχή του Ναπολέοντα, έφερε πολλούς από αυτούς στην εξορία, στα Ιόνια νησιά. Εκεί οι Βρετανοί τους πλαισίωσαν για τους δικούς τους σκοπούς. Μνημένοι πολλοί από αυτούς στη Φιλική, όπως πρόθυμα προσέγγιζαν οποιαδήποτε πρωτοβουλία ή σχέδιο αναταραχής θα τους επέτρεπε να ασκήσουν τις δεξιότητές τους, έσπευσαν να επιστρέψουν στον γενέθλιο τόπο τους μόλις ακούστηκαν οι πρώτες τουφεκίες του αγώνα, μερικοί ίσως και πριν από αυτές.

Όπως συνέβαινε και στην περίπτωση των επιφανών Φαναριωτών,

στο Παρίσι και ξεκίνησε το ταξίδι του για εκεί. Με την είδηση της έκρηξης της Επανάστασης, εγκατέλειψε την αποστολή του και έφυγε για την Ελλάδα. Πολύ γρήγορα ήρθε σε επαφή με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, ακολουθώντας τον στο έργο της αποκαθάρωσης του Δημήτριου Υψηλάντη. Τον Νοέμβριο του 1821 πρωταγωνίστησε στη σύγκληση της Συνέλευσης της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος και δημιούργησε ένα είδος τοπικής, σχεδόν αυτόνομης αρχής, τον Άρειο Πάγο. Κατόπιν βρέθηκε να πρωταγωνιστεί στην πολιτική ζωή του νέου κράτους έως τον Νοέμβριο του 1824, οπότε πέθανε στην επιδημία του τύφου.

έτσι και οι στρατιωτικοί βασιζονταν στις δεξιότητές τους για να εγγραφούν στο πολιτικό γίγνεσθαι του νέου κράτους. Οι ήδη ισχυρές ομάδες τούς αντιμετώπιζαν με καχυποψία και ενίοτε με ανησυχία, όλοι όμως κατανοούσαν ότι δεν μπορούσαν να στερηθούν τις υπηρεσίες αυτών των «ειδικών». Αυτό ίσχυε ειδικά για την Πελοπόννησο, όπου οι προύχοντες, σε αντίθεση με τους αρματολούς της Στερεάς, δεν διέθεταν κανενός είδους στρατιωτικές δυνάμεις.

Πάνω σε αυτό το ολισθηρό και διαρκώς μετακινούμενο έδαφος επρόκειτο να οικοδομηθεί η νέα πολιτική οντότητα, το ανεξάρτητο κράτος της Ελλάδας. Το κράτος αυτό δεν διέθετε πρωτεύουσα πόλη, δεν είχε μια διακριτή άρχουσα τάξη σε κάποια απόσταση από ανταγωνιστές, από εχθρό ή και από τον ίδιο τον λαό τον οποίο επρόκειτο να κυβερνήσει. Η αριστοκρατία της, του αίματος ή του πλούτου, ήταν συγκυριακή, εν μέρει δοτή από το προηγούμενο καθεστώς. Δεν αντλούσε κύρος από παλιές φεουδαρχικές καταβολές και ιστορικά, σμιλεμένα στον χρόνο κληρονομικά δικαιώματα.⁴ Ήταν συγκυριακή και ως εκ τούτου προσιτή και, στην ανάγκη, αναλώσιμη. Διατηρούσε τις αποστάσεις της από τον πολύ λαό, ο τελευταίος όμως βρισκόταν αρκετά κοντά έτσι ώστε, στις αποφασιστικές στιγμές, να μπορεί να επιβάλει τη δική του θέληση και λόγο.

Και επιπλέον η άρχουσα αυτή τάξη ήταν δομικά διχασμένη. Τα οικονομικά συμφέροντά της απέκλιναν μάλλον παρά συνέπιπταν. Η απουσία πόλης εμποδίζε τη δημιουργία ενωτικού αμαλγάματος εκεί όπου οι διαφορετικές δραστηριότητες μπορούσαν να συνενωθούν σε κάτι ενιαίο. Το ενωτικό αυτό αμάλγαμα επρόκειτο να το χτίσει η ίδια η διαδικασία οικοδόμησης κράτους και του συνακόλουθου μηχανισμού. Δεν ήταν εύκολη αποστολή και η επιτυχία της κάθε άλλο παρά αυτονόητη ήταν.

Πάνω σε αυτά τα υλικά η πολιτική εξουσία δεν ήταν δυνατόν να οικοδομηθεί με στέρεο τρόπο. Το βασικό χαρακτηριστικό της ήταν η ρευστότητα και η μόνιμη αμφισβήτηση των κυβερνητικών σχημάτων, ανεξάρτητα από το σε ποια ομάδα ή παράταξη ανήκαν αυτά.

⁴ Επρόκειτο για «άρχοντες», όχι για «ευγενείς». Οι δεύτεροι υπήρχαν στα Επάνθησα, κατάλοιπο της Ενετικής περιόδου και μικρών δυνατοτήτων υλικά και πολιτικά.

Οι θεσμοί

Την 1η Ιανουαρίου 1822 διακηρύχτηκε επίσημα η θεσμική υπόσταση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας συνοδεύτηκε από ένα συνταγματικού τύπου κείμενο που έμεινε γνωστό ως το Προσωρινό Πολίτευμα της Επιδάουρου. Η διακήρυξη και τα κείμενα του Πολιτεύματος έχουν γίνει αντικείμενο μεγάλου αριθμού μελετών, εκτιμήσεων και δημοσιευμάτων. Δεν θα σταθούμε ιδιαίτερα σε αυτά, θα ήταν άλλωστε υπερβολικό στο ακόμη εισαγωγικό αυτό κείμενο. Αξίζει όμως να σημειώσουμε κάτι χαρακτηριστικό. Τα κείμενα αυτά είχαν δύο βασικά στοιχεία: την «αντι-απολυταρχική διάθεση» και τη «θέσπιση πολυαρχικής εξουσίας».⁵ Βεβαίως, ετούτος ο χαρακτήρας αποδόθηκε στην επίδραση των επαναστάσεων που είχαν προηγηθεί λίγα χρόνια νωρίτερα, της Αμερικανικής και προπαντός της Γαλλικής. Βεβαίως, η μεταφορά των σχετικών συνταγματικών γνώσεων αποδόθηκε κυρίως στους επαΐοντες, τον Μαυροκορδάτο και τον Νέγγρη. Όλα αυτά είναι πραγματικά στοιχεία και μπορούν βάσιμα να στηρίξουν τον χαρακτηρισμό του πρώτου αυτού συνταγματικού κειμένου του ελληνικού κράτους ως δημοκρατικού και φιλελεύθερου.

Το βασικό ερώτημα ωστόσο πηγάζει από αλλού. Τι θα μπορούσε να είναι ένα απολυταρχικό –μοναρχικό, δικτατορικό, απολυταρχικό ή απλά συγκεντρωτικό– πολίτευμα στην Ελλάδα στην αυγή του 1822; Πάνω σε ποια υλικά, κοινωνικά και πολιτικά, θα μπορούσε να οικοδομηθεί; Τέτοια υλικά απλά δεν διακρίνονται. Για την ακρίβεια, η πιθανότητα ή η δυνατότητα να δημιουργηθούν τέτοιου είδους προϋποθέσεις χάθηκε με την άλωση της Τριπολιτσάς τον Σεπτέμβριο. Ο λαϊκός παράγοντας, η αληθινή αυτή αιματηρή εξέγερση που ματαίωσε κάθε προσπάθεια για ομαλή μεταβίβαση μέσων και πλούτου από τους χθесινούς δυνάστες στους νέους Έλληνες άρχοντες, στέρησε από τους τελευταίους την υλική εκείνη υπεροχή που επιτρέπει τη δημιουργία αυταρχικής εξουσίας.⁶ Οι προύχοντες του Μοριά βρέθηκαν μπροστά στη μεγάλη τους πολιτική

⁵ ΙΕΕ 1975, ΙΒ' 213.

⁶ Πιο αναλυτικά στο προηγούμενο βιβλίο, βλ. Μαργαρίτης 2021, 264 κ.ε.

ευκαιρία και την έχασαν. Ο συμβιβασμός και η συνδιαλλαγή ήταν η αναγκαστική επιλογή και συνέχεια. Αυτή αποτυπώθηκε στην Επίδαυρο.

Θα ήταν περιττό να αναλύσουμε εδώ το σύστημα με το οποίο επιλέχθηκε να διοικηθεί το νέο κράτος. Το Εκτελεστικό και το Βουλευτικό θα αποτελούσαν τα δύο σώματα κυβέρνησης και εξουσίας. Θα ήταν πολυπρόσωπα, με έναν σημαντικό αριθμό ύψων και αρμοδιοτήτων. Δεν θα ήταν συμπληρωματικά και το μερίδιό τους στην εξουσία δεν ήταν απόλυτα διακριτό. Δεν θα χρειαζόταν ιδιαίτερη προσπάθεια, στην περίπτωση που ανέκυπτε διαφωνία μεταξύ τους, να ακυρώσει το ένα το άλλο. Εξάλλου, η θητεία τους ήταν βραχύχρονη. Μόλις δώδεκα μήνες. Κατόπιν η διαδικασία της εκλογής παραστατών και η σύγκληση μιας νέας εθνοσυνέλευσης θα επανακαθόριζε τον πολιτικό χάρτη. Θα μπορούσε κάποιος να το θεωρήσει υπερβολικό για ένα κράτος που έπρεπε να χτιστεί από την αρχή και που, για το προβλέψιμο τουλάχιστον μέλλον, θα βρισκόταν συνεχώς σε πόλεμο ενάντια σε ισχυρούς εχθρούς.

Ακόμα ένα στοιχείο οδηγούσε σε διάχυση την κεντρική κυβερνητική εξουσία. Η οθωμανική εξουσία, το θυμίζουμε, δεν στηριζόταν σε κάποιον κρατικό μηχανισμό, συγκεντρωτικό και ενιαίο. Ένα καταπληκτικό σύνολο προσωπικών σχέσεων, υποχρεώσεων, καθηκόντων και δικαιωμάτων-εξουσιών ύφαινε ένα πολύπλοκο πλέγμα διοίκησης, όπου τα πρόσωπα υποκαθιστούσαν –ή καλύτερα ταυτίζονταν με– τους θεσμούς και τις λειτουργίες. Με λίγα λόγια, κράτος με τη σημερινή έννοια δεν υπήρχε, τα πρόσωπα ήταν το κράτος. Η Επανάσταση κατέστρεψε αυτά τα πλέγματα σχέσεων και, μαζί με αυτά, κατέστρεψε την οποιαδήποτε κρατική λειτουργία.

Πολιτικοί και στρατιώτες

Τον Ιανουάριο του 1822 συγκροτήθηκε η πρώτη ελληνική κυβέρνηση, το Εκτελεστικό, με πρόεδρο τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και ισχυρή παρουσία προυχόντων της Πελοποννήσου. Ο Θεόδωρος Νέγρης, ως αρχιγραμματέας της επικράτειας, αποτέλεσε ένα είδος πρωθυπουργού, πιστοποιώντας την πρόσδεση των δύο Φαναριωτών στην παράταξη

των αρχόντων του Μοριά. Η εξουσία του Υψηλάντη περιορίστηκε στο συμβολικό «Πρόεδρος του Εκτελεστικού», ενώ απαλείφθηκε η όποια αναφορά και μνεία στη Φιλική Εταιρεία. Οι στρατιωτικοί εκμηδενίστηκαν ως συγκροτημένη ομάδα συμφερόντων μέσα από ένα πλήθος βαθμών και τίτλων που τους κατέστησε ομήρους των διαθέσεων της πολιτικής διοίκησης. Χαρακτηριστική ήταν η δυσαρέσκεια του Οδυσσέα Ανδρούτσου,⁷ η οποία οδήγησε, σε συνάρτηση με τη σύγκρουσή του με τον Άρειο Πάγο, στο κατώφλι της πρώτης εμφύλιας σύρραξης του αγώνα. Ενδεικτική επίσης η μείωση του κύρους του Κολοκοιτώνη μέσα από την έντεχνη αφαίρεση από αυτόν της ιδιότητας του αρχιστρατήγου.

Σε περίοδο πολέμου, όμως, ο έλεγχος των στρατιωτικών από την πολιτική εξουσία διαμέσου της απονομής βαθμών και αξιωμαίων αποδείχθηκε αναποτελεσματικό ή και επικίνδυνο παιχνίδι. Τον πόλεμο τον διεξάγουν οι στρατιωτικοί και όταν από την έκβαση του πολέμου εξαρτάται η πολιτική υπόσταση του κράτους, τότε η εξουσία των στρατιωτικών αποκτά ουσιαστικό χαρακτήρα. Οι προστριβές ανάμεσα στην πολιτική διοίκηση, εθνική ή τοπική –αναφερόμαστε στον Άρειο Πάγο της ανατολικής Στερεάς και στη διοίκηση της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, που εξακολουθούσαν να λειτουργούν διοικητικά στις ζώνες της αρμοδιότητάς τους–, έγιναν τυπικό χαρακτηριστικό της Επανάστασης. Επρόκειτο για την αρχή του αγώνα για την ανεξαρτησία και ο τρόπος με τον οποίο θα διεξαγόταν ο πόλεμος δεν είχε ακόμη προσδιοριστεί με ακρίβεια. Η στρατολογία από τον αγροτικό πληθυσμό απέδιδε ακόμη, όχι τόσο λόγω των μηχανισμών στράτευσης ή των απειλών, αλλά επειδή οι μεγάλες προσδοκίες, η καταστροφή ενός εχθρικού σώματος, η άλωση μιας πόλης ή ενός φρουρίου υπόσχονταν μερίδια από τη λεία και αμοιβές. Οι οπλαρχηγοί πολύ εύκολα συγκροτούσαν σώματα δύο ως και πέντε χιλιάδων επίδοξων πολεμιστών και η μισθοδοσία –ή η συνήθης απουσία της– δεν ήταν ακόμη επαρκής λόγος για τη διάλυση ενός στρατοπέδου. Μέσα από ετούτες τις διαδικασίες όμως τα στρατιωτικά σώματα που συγκροτούνταν αποκτούσαν χαρακτηριστικά

⁷ Του απονεμήθηκε ο βαθμός του χιλίαρχου, σαφώς υποδεέστερος του κύρους του και σχεδόν προσβλητικός αν συγκριθεί με την απονομή του βαθμού του στρατηγού σε οπλαρχηγούς ήσσονος σημασίας.

ιδιωτικών στρατών και συνέδεαν το μέγεθος και τη δράση τους με το κύρος και τη δεξιοτέπια του επικεφαλής τους.

Οι στρατιώτες επέλεγαν τον ηγέτη τους με βάση τη φήμη και τις ικανότητες του. Οι τελευταίες συνδέονταν με πλήθος υπολογισμούς. Ένας ηγέτης που έφθιρε με ευκολία τα στρατεύματά του δεν ήταν αποδεκτός, εκτός εάν το ριψοκίνδυνο των ενεργειών του και η τόλμη του πολλαπλασίαζαν τα αναμενόμενα οφέλη. Από την άλλη, ένας υπερβολικά σώφρων ηγέτης μπορεί να μην έθετε τη ζωή των στρατιωτών του σε κίνδυνο, όμως μάλλον αδυνατούσε να οδηγήσει τους ανθρώπους του στη δόξα και στα συνυφασμένα με αυτή κέρδη. Οι παραπάνω υπολογισμοί καταργούσαν στην πράξη την εξουσία της πολιτικής διοίκησης πάνω στους οπλαρχηγούς. Αυτοί θεωρητικά όφειλαν να υπακούν στις εντολές και τις διαταγές της διοίκησης, ταυτόχρονα όμως έπρεπε να διασφαλίζουν τη συνοχή του στρατιωτικού τους σώματος. Χωρίς αυτό, θα παρουσιάζονταν ανίσχυροι και άχρηστοι στο πολιτικό πεδίο.

Οι παρενέργειες του συστήματος αυτού ήταν σημαντικές σε κάθε πεδίο. Η πρώτη του συνέπεια ήταν ότι καθιστούσε την πειθαρχία σχετική έννοια και την υπαγωγή σε στρατιωτικούς σχεδιασμούς εξαιρετικά αμφίβολη υπόθεση. Ήταν μια προβληματική κατάσταση, όπως θλιβερά θα διαπίστωναν οι εμπνευστές επιτελικών σχεδίων από το Πέτα του 1822 ως το Φάληρο του 1827. Από την άλλη, όμως, υπήρχαν και τα θετικά στοιχεία. Στο στρατιωτικό επίπεδο, αυτή η εύκαμπτη οργάνωση των ελληνικών στρατιωτικών σωμάτων τούς επέτρεψε να αντεπεξέλθουν στον ιδιότυπο πόλεμο φθοράς στον οποίο μετατράπηκε ο πόλεμος για την ανεξαρτησία, ειδικά μετά την καταστροφή της στρατιάς του Δράμαλη το καλοκαίρι του 1822. Στο δε πολιτικό πεδίο, δεν μπορούμε παρά να αναγνωρίσουμε ότι αυτή η ιδιόμορφη «στρατιωτική δημοκρατία» κράτησε τον λαϊκό παράγοντα μέσα στις πολιτικές εξελίξεις και στα δρώμενα, έστω και μέσω της άτυπης «αντιπροσώπευσης» από τους οπλαρχηγούς. Σε αυτό το πεδίο, ως τυπικό παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε την ακύρωση κάθε προσπάθειας εκποίησης των εθνικών γαιών. Η εκποίηση θα έκανε τους ισχυρούς ισχυρότερους διαμέσου της απόκτησης της χερυούσας έγγειας περιουσίας των Τούρκων και θα μετέτρεπε τους φτωχούς αγρότες σε ακτήμονες στο έλεος των ισχυρών.

Η αντίδραση των στρατιωτικών και των στρατιωτών τους ήταν κάθε φορά το τελικό επιχείρημα για τη ματαίωση αυτών των προθέσεων και σχεδιασμών.

Οι τακτικοί

Την 1η Απριλίου 1822 η κυβέρνηση νομοθέτησε τη δημιουργία τακτικού στρατού κατ' εικόνα και ομοίωση των αντίστοιχων στρατών στη δυτική Ευρώπη. Ο νόμος που ψηφίστηκε περιέγραφε έναν εξαιρετικά βαρύ μηχανισμό: πεζικό βαρύ, πεζικό ελαφρύ, ιππικό βαρύ, ιππικό ελαφρύ, πεδινό πυροβολικό, βαρύ πυροβολικό πολιορκίας, μηχανικό και υπηρεσίες αντάξεις του πλέον σύγχρονου στρατού.⁸ Όπως γινόταν συνήθως με τα νομοθετήματα της πρώτης –και ως εκ τούτου δυναμικά φιλόδοξης– πολιτικής περιόδου, τα επιβαλλόμενα διά νόμου απείχαν έτη φωτός από όσα η πραγματικότητα επέτρεπε και υπαγόρευε.

Λίγες εβδομάδες αργότερα δημιουργήθηκε στην Κόρινθο το πρώτο τακτικό στράτευμα στην υπηρεσία της ελληνικής κυβέρνησης. Επρόκειτο για μια εξαιρετικά μικρή δύναμη. Ένα σύνταγμα με διακόσιους αρχικά στρατιώτες, το ισοδύναμο δηλαδή της δύναμης που οδηγούσε ένας μέτριας εμπέλειας οπλαρχηγός. Τα βασικά στελέχη της μονάδας αυτής, καθώς και ολόκληρη η δύναμη μιας πρόσθετης διλοχίας των εκατόν είκοσι αντρών, ήταν φιλέλληνες, παλιοί στρατιωτικοί, οι περισσότεροι του πυροβολικού. Ήταν προφανές ότι η ιδέα της οργάνωσης σε ένα τακτικό στρατιωτικό σώμα συγκινούσε πολύ περισσότερο τους ξένους φιλέλληνες από ό,τι τους επαναστατημένους Έλληνες. Μα και αυτό το ασυνήθιστο για τα τοπικά ήθη σώμα δεν επρόκειτο να ευδοκιμήσει για πολύ.

Τον Ιούνιο ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος αποφάσισε να εκστρατεύσει προς την πλευρά της Ηπείρου για να υποστηρίξει τον αγώνα των Σουλιωτών να κρατηθούν στον τόπο τους. Στρατηγικά δεν ήταν μια λανθασμένη απόφαση. Η πώση του Αλή Πασά είχε αφήσει πίσω της

⁸ Βακαλόπουλος 1991, 79.

μια έντονα διαταραγμένη ζώνη, όπου η αποκατάσταση των προηγούμενων λειτουργιών και σχέσεων θα αργούσε πολύ καιρό ακόμα. Για την Επανάσταση, η τύχη της ζώνης αυτής ήταν κρίσιμη παράμετρος. Τυχόν υποταγή των ισχυρών αρματολών της Ηπείρου και της Ρούμελης θα στερούσε από το νέο κράτος αναγκαίες στρατιωτικές δυνατότητες, τις οποίες πιθανόν να πρόσθετε στο στρατόπεδο του αντιπάλου. Οι σχέσεις εξουσίας εδώ βασιζόνταν στην ιαχύ και την αξιοπιστία. Ο ισχυρός ήταν εκείνος που μοίραζε τα πλούσια αρματολίκια. Ο ισχυρός ήταν εκείνος που τα στερούσε. Εύλογα η πρώτη κυβέρνηση της ελεύθερης Ελλάδας δεν μπορούσε να παρακολουθεί αδιάφορα την ανασύσταση της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή αυτή.

Η στρατηγική πρόθεση έπρεπε όμως να εκφραστεί σε ανάλογη στρατιωτική κινητοποίηση. Εδώ ίσως βρισκόταν η παρεξήγηση. Η ελληνική εκστρατεία θα είχε νόημα εάν κατάφερνε να κινητοποιήσει ένα εντυπωσιακό στράτευμα, αντίστοιχο τουλάχιστον με ό,τι μπορούσε να συγκεντρώσει η οθωμανική πλευρά. Ο Μαυροκορδάτος υπολόγισε να συγκεντρώσει για ετούτη την πρώτη πανοιτρατιά των ελληνικών δυνάμεων περίπου δέκα χιλιάδες στρατιώτες. Θα ήταν μια αποφασιστική δύναμη, καθώς μάλιστα θα στηριζόταν στην κυριαρχία της θάλασσας. Οι υπολογισμοί του αποδείχθηκαν λανθασμένοι. Οι αριθμοί των πολεμιστών που συγκεντρώθηκαν στις αρχές Ιουνίου κυμαίνονταν ανάμεσα σε τρεις και τέσσερις χιλιάδες άντρες, από τους οποίους μόνο οι πεντακόσιοι ή εξακόσιοι τακτικοί και φιλέλληνες υπάκουαν σε σχέδια και διαταγές. Οι υπόλοιποι ακολουθούσαν μάλλον την κρίση του εκάστοτε καπετάνιου.

Η ελληνική πανοιτρατιά δεν εντυπωσίασε με το μέγεθος και την ποιότητά της. Πολύ γρήγορα εκφυλίστηκε σε μια σειρά από δευτερεύουσες συγκρούσεις και μάχες στο Σούλι ή στις προσβάσεις προς αυτό. Η έκβαση των μαχών δεν άλλαξε τη γενική εικόνα. Η ικανότητα των Τούρκων να συγκεντρώνουν δυνάμεις –μισθοφορικά αλβανικά σώματα– ταχύτερα και αποτελεσματικότερα από τους Έλληνες μετέβαλε προοδευτικά τις ισορροπίες. Η τελική πράξη επικυρώθηκε στο Πέτα, όπου στις 4 Ιουλίου καταστράφηκε στο σύνολό του σχεδόν το τακτικό σώμα και ολοκληρώθηκε η ατυχής

εκστρατεία προς την Ήπειρο. Ο ταπεινωμένος Μαυροκορδάτος απάντησε στην ήττα με γενική επιστράτευση όλων των κατοίκων της δυτικής Στερεάς, «από δεκαέξι ετών μέχρι και εξήκοντα».⁹ Η κίνηση αυτή δεν απέδωσε, όπως ήταν αναμενόμενο, τίποτα το ουσιαστικό, σίγουρα όχι μια γενική κινητοποίηση και μια νέα πανοστρατιά. Στη συνέχεια, η προσοχή στράφηκε στο Μεσολόγγι, όπου αποκρούστηκαν σχετικά εύκολα μερικές αναγνωριστικές επιθέσεις από την πλευρά του οθωμανικού στόλου.

Δράμαλης

Η αδυναμία των Ελλήνων την άνοιξη του 1822 να διευρύνουν τα όρια της ελεύθερης Ελλάδας σταθεροποίησε, όπως είδαμε, τα μέτωπα της αναμέτρησης. Από αυτά τα μέτωπα μπορούσε πλέον να ξεκινήσει η αναμενόμενη οθωμανική αντιέπιθεση. Ο Χουρσίτ Πασάς, ο μαχητής πασάς που κέρδισε τα Γιάννενα αφού όμως θυσιάσε την ίδια του την πρωτεύουσα, την Τριπολιτσά, οργάνωσε την εκστρατεία. Δεν την ανέλαβε όμως ο ίδιος. Ανέθεσε τη διοίκηση του ισχυρού στρατιωτικού σώματος στον Μαχμούτ Πασά της Λάρισας, τον γνωστό ως Δράμαλη, από τον τόπο της γέννησής του. Όπως λίγο καιρό νωρίτερα ο Μαυροκορδάτος επιχείρησε να αλλάξει τα εξωτερικά όρια της Επανάστασης καλώντας σε μια πανοστρατιά, έτσι και σε αυτή την περίπτωση, από το αντίθετο όμως στρατόπεδο, η Πύλη θέλησε να πνίξει την ελληνική «αποστασία» με μια πανοστρατιά των βαλκανικών τουλάχιστον στρατιωτικών δυνατοτήτων της.

Η οθωμανική πανοστρατιά ήταν όντως πολύ πιο επιβλητική από την αντίστοιχη ελληνική. Περιελάμβανε σαφώς περισσότερους από είκοσι χιλιάδες στρατιώτες, από τους οποίους ένα μεγάλο ποσοστό, ίσως τα τρία τέταρτα, ήταν ιππείς.¹⁰ Εξυπακούεται ότι με τέτοια σύνθεση η στρατιά συνοδευόταν από μεγάλους αριθμούς βοηθητικών, ιπποκόμων, υπηρετών

⁹ ΙΕΕ 1975, ΙΒ' 270.

¹⁰ Σε μεγάλο ποσοστό «δεληίδες», που είχαν δηλαδή στρατολογική υποχρέωση σε σώματα ελαφρού ιππικού.

και των απαραίτητων για την υποστήριξη των μεγάλων εφοδιοπομπών ανθρώπων.¹¹ Επρόκειτο για μια αξιοσημείωτη ως προς τις εντυπώσεις συνάθροιση ανθρώπων, η οποία όμως υπέκρυπτε τις λειτουργικές στρατιωτικές αδυναμίες. Η μετακίνηση τόσο μεγάλου αριθμού ανθρώπων και ζώων προϋπέθετε υποδομές σταθερού εφοδιασμού, οι οποίες μόνο με τη συνδρομή του στόλου θα μπορούσαν να υπάρξουν. Ακόμα όμως και χωρίς την αντίδραση του ελληνικού ναυτικού, ήταν αμφίβολο εάν ο οθωμανικός στόλος βρισκόταν σε οργανωτική κατάσταση που θα του επέτρεπε να αναλάβει εφοδιασμούς σε τέτοια κλίμακα. Έτσι, λοιπόν, η ελπίδα για διατροφή ανθρώπων και ζώων επενδύθηκε αποκλειστικά στους «επιτόπιους πόρους», στην κατανάλωση δηλαδή των προϊόντων του θηρισμού στις περιοχές απ' όπου θα περνούσαν.

Επιπλέον, παρά το μέγεθος της στρατιάς, οι αριθμοί των διαθέσιμων για καθήκοντα φρουράς στρατιωτών¹² ήταν μικροί, κάτι ανάμεσα στους εφτά και τους οχτώ χιλιάδες πολεμιστές, αν διαβάζουμε σωστά τις πηγές, σχεδόν στο σύνολό τους Αλβανοί μισθοφόροι. Οι αριθμοί αυτοί έφταναν για την αντικατάσταση ή την ενίσχυση φρουρών σε πόλεις και οχυρά, ήταν όμως ολότελα ανεπαρκείς για μια μεθοδική κατάκτηση του τόπου και τη διαφύλαξη των γραμμών εφοδιασμού. Όπως θα διαπίστωναν αργότερα στα Δερβενάκια οι Τούρκοι ιθύνοντες, η αδυναμία φύλαξης των στρατηγικών σημείων δημιουργούσε καταστροφικούς κινδύνους σε όποιον αγνοούσε τις βασικές αυτές προφυλάξεις.

Η στρατιά του Δράμαλη είχε μεν το μέγεθος στο οποίο μπορούσε να επενδύσει η Οθωμανική αυτοκρατορία, είχε όμως και τον χαρακτήρα, τις αδυναμίες, αν θέλετε, που διαπερνούσαν τον οθωμανικό στρατιωτικό

¹¹ Ο Φραντζής εκτίμησε σε είκοσι οχτώ χιλιάδες τη δύναμη της στρατιάς του Δράμαλη σε ανθρώπους, πολεμιστές ή μη, και σε πενήντα χιλιάδες τα μεταγωγικά ζώα (ίπποι, ημίονοι, καμήλες) που τη συνόδευαν. Οι αριθμοί, όπως πολύ συχνά συμβαίνει στις εξιστορήσεις των γεγονότων του αγώνα, μπορεί να μην είναι ακριβείς (τριάντα χιλιάδες μεταγωγικά ζώα χρειάζονται περίπου δέκα χιλιάδες ανθρώπους ως συνοδεία τους), μας δίνουν όμως μια ένδειξη για τη σύνθεση της στρατιάς. Φραντζής 1839, Β' 201.

¹² Το ιππικό δύσκολα θα μπορούσε να αναλάβει φύλαξη τόπων και φρουρίων, όχι μόνο εξαιτίας της στρατιωτικής του αποστολής και εξειδίκευσης, αλλά και γιατί η σταθερή εγκατάσταση μιας μονάδας ιππικού σε σταθερό σημείο προϋποθέτει την ύπαρξη σταθερού δικτύου εφοδιασμού. Τα άλογα, ως γνωστόν, καταναλώνουν πολύ περισσότερη τροφή από τους ανθρώπους.

μηχανισμό. Στην καλύτερη περίπτωση, ένας τέτοιος στρατός μπορούσε να κερδίσει μάχες, μπορούσε να εντυπωσιάσει, να τρομάξει ίσως και να παρασύρει σε υποταγή, αλλά σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να κατακτήσει, να επιφέρει δηλαδή θανάσιμο πλήγμα στην ελεύθερη ελληνική επικράτεια. Αυτή είναι μάλλον η αιτία που από τη μεγάλη αυτή εκστρατεία ό,τι κατέγραψε κυρίως η ιστορία ήταν η αμηχανία της στην πεδιάδα του Άργους και η σχεδόν φυσιολογική καταστροφή της στα Δερβενάκια.

Αυτό που χρειάστηκε για τη στρατιωτική επιτυχία της Επανάστασης δεν ήταν ούτε η δημιουργία μιας αντίστοιχης στρατιάς ούτε η πεισματική προσπάθεια θέσεων και φρουρίων. Ο Κολοκοτρώνης αντιλήφθηκε τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η εχθρική εκστρατεία και αντέδρασε ανάλογα, περισφίγγοντας τις δυνάμεις του Δράμαλη μέσα σε περιορισμένο χώρο. Ο οθωμανικός στόλος δεν προσήλθε σε επικουρία, τα περάσματα στα βουνά πίσω από την προέλαση της στρατιάς έκλειναν, ενώ το είδος του στρατεύματος δεν επέτρεπε προέλαση στο εσωτερικό ενάντια σε οχυρωμένες στενωπούς και περάσματα. Η απελπισία και το αδιέξοδο ανάγκασαν όμως σε μια ριψοκίνδυνη κίνηση: ο Δράμαλης, για να γλιτώσει την πεινασμένη στρατιά του, έπρεπε πλέον να εκπορθήσει τα οχυρωμένα περάσματα προς την Κόρινθο. Εκεί, στις 26 Ιουλίου, η μεγάλη στρατιά του απλά καταστράφηκε.

Οι μάχες στο Πέτα και στα Δερβενάκια πιστοποιήσαν τη σταθεροποίηση της κατάστασης στο στρατιωτικό και το πολιτικό πεδίο. Στο πρώτο διαπιστώθηκε ότι το είδος των στρατιωτικών δυνάμεων που είχαν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν και να συντηρήσουν τα ατελή κρατικά μορφώματα της Επανάστασης, αλλά και της Υψηλής Πύλης, δεν μπορούσαν να επιλύσουν το ζήτημα ούτε υπέρ της μιας ούτε υπέρ της άλλης πλευράς. Η στασιμότητα στο στρατιωτικό δημιουργούσε νέες καταστάσεις στο πολιτικό. Η δυνατότητα ύπαρξης της ελεύθερης Ελλάδας πιστοποιήθηκε, αλλά με βαρείς όρους και μια σκληρή προϋπόθεση. Για να διατηρήσει την ελευθερία της, η νέα επικράτεια έπρεπε να οργανωθεί σε κράτος. Να αποκτήσει δηλαδή κρατικούς μηχανισμούς που

θα μπορούσαν να της δώσουν τα μέσα να αντιμετωπίσει τον εναντίον της πόλεμο.

Παραδόξως, το ίδιο ίσχυε και για την οθωμανική πλευρά. Με τις παρούσες στρατιωτικές δυνατότητες, η Υψηλή Πύλη δεν ήταν σε θέση να καταπνίξει την Επανάσταση και να οδηγήσει τους «αποστάτες» πίσω στην εξουσία του σουλτάνου. Για την επίτευξη αυτού του στόχου χρειαζόταν κρατικός μηχανισμός ικανός να στηρίξει αξιόπιστα στρατεύματα, τα οποία, με τη σειρά τους, θα μπορούσαν να εφαρμόσουν τακτικές πιο αποτελεσματικές από τον «ντουά»¹³ του ιερού πολέμου. Χρειάζονταν στρατεύματα που θα δέχονταν να καθηλωθούν σε φρουρές, μακριά από τις πλουτοφόρες –κατά την εκτίμησή τους– εκστρατείες και τις όποιες επιλογές του οπλρχηγού που τους διοικούσε σχεδόν με ιδιωτικά κριτήρια.

Και οι δύο πλευρές χρειαζόνταν «αναλώσιμους» στρατιώτες, αυτούς που θα θυσιάζονταν στον βωμό της επίτευξης του στρατιωτικού και ως εκ τούτου πολιτικού αποτελέσματος. «Αναλώσιμοι» σήμαινε επιστράτευση, βίαιη μετατροπή των αγροτών σε στρατιώτες, ένταξή τους σε σώματα, μύησή τους στην πειθαρχία, υποταγή στις εθνικές ανάγκες πέρα από οποιαδήποτε προσωπική σκέψη και υπολογισμό. Για να αποκτήσει όμως μια κυβέρνηση, ένα κράτος, αναλώσιμους στρατιώτες, χρειαζόταν ισχυρό κρατικό μηχανισμό, τέτοιο που να μπορεί να καταγράφει, να καταναγκάζει, να τροφοδοτεί, να πείθει –χωρίς αυτό να είναι πάντα απαραίτητο– τέτοιου είδους πολεμιστές.

Στον πόλεμο για την ελληνική ανεξαρτησία ο νικητής θα ήταν εκείνος που θα εξασφάλιζε πρώτος αυτού του είδους τους μηχανισμούς.

¹³ «Ντουά» είναι η επίκληση του Θεού πριν από την αναμέτρηση με τον εχθρό από τους στρατιώτες της Πίστες στον ιερό πόλεμο. Δεν τον συνήθιζαν οι Αλβανοί μισθοφόροι, αλλά το έθιμο ήταν διαδεδομένο στα στρατεύματα των τοπικών μουσουλμάνων αρχόντων που συγκροτούσαν το οθωμανικό ιππικό.